

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ У ДЖЕРЕЛАХ METROPOLITAN ARCHBISHOP ANDREY SHEPTYTSKY IN THE SOURCES

Вегеш М.М.,
*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Палінчак М.М.,
*доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Серед видатних людей попереднього століття важко знайти людину, яка за своє життя досягла б такої величчї та любові до свого народу, як архієпископ Галицький митрополит Андрей Шептицький. Видатний богослов, учений, просвітник, педагог, меценат, політичний діяч... Але треба погодитися, що знайти людину, до якої так несправедливо ставилися, нелегко. Ми не хотіли б дати огляд величезної кількості історичних творів, в яких «український буржуазний націоналіст», «слуга кількох панів» та «втікач» (як його часто називали радянські вчені) був би розвінчаний, оскільки серед них немає жодної об'єктивної книги чи статті. Справжні твори, на жаль, публікувалися лише за кордоном. Проголошення незалежності України, якої прагнув досягти митрополит і архієпископ Андрій, дозволило нам подивитися на цю надзвичайну та справді потужну фігуру зовсім іншими очима. Різноманітна діяльність Андрея Шептицького сьогодні не втратила своєї актуальності. Його теологічні, наукові, суспільно-політичні, педагогічні та освітні ідеї витримали випробування часом. Вивчення та аналіз цих ідей є важливими в умовах побудови незалежної України. Саме тому ця велична фігура завжди привертала увагу дослідників. Ще за життя митрополичого архієпископа були опубліковані його пастирські послання, меморандуми та наукові праці. На жаль, дві світові війни, окупація Галичини радянськими та нацистськими військами та встановлення комуністичної диктатури на цій землі призвели до втрати багатьох творів митрополичого архієпископа. Сьогодні триває плідний процес повернення із забуття великої культурної спадщини Андрея Шептицького. На Заході це почалося раніше, в Україні – після проголошення незалежності. Нині українськими архівістами опубліковано декілька багатотомних публікацій душпастирства, листів, меморандумів, указів, історичних та богословських праць. Проведено велику роботу в напрямі видання колись заборонених, а зараз відкритих архівів радянських органів державної безпеки. Ми дізналися більше про Великого архієпископа і митрополита – релігійного, культурного та політичного діяча, який хотів бачити Україну вільною та незалежною державою.

Ключові слова: Андрей Шептицький, митрополит, архієпископ, греко-католицька церква, пастирські послання, джерела, екуменізм, священник, культура.

Among the prominent people of the previous century, it is difficult to find a person who in his lifetime would have achieved such greatness and love for his people as Galician Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky. A prominent theologian, scientist, enlightener, educator, philanthropist, political figure... But at the same time it must be agreed that it is not easy to find a person who has been treated so unfairly. We would not like to give an overview of the huge number of "historical works" in which the "Ukrainian bourgeois nationalist", "the servant of several masters" and the "fugitive" (as he was often called by the Soviet scholarly men) was debunked, because there is no objective book or an article among them. True works, unfortunately, were published only abroad. The proclamation of Ukraine's independence, which Metropolitan Archbishop Andrey sought to achieve, allowed us to look at this extraordinary and truly powerful figure with very different eyes. Andrey Sheptytsky's diverse activities have not lost their relevance today. His theological, scientific, socio-political, pedagogical and educational ideas have stood the test of time. The study and analysis of these ideas are essential in the conditions of building an independent Ukraine. That's why the researchers' attention has always been drawn to this majestic figure. Even during the life of the Metropolitan Archbishop, his pastoral messages, memoranda and scientific works were published. Unfortunately, the two world wars, the occupation of Galicia by the Soviet and Nazi troops, and the establishment of the Communist dictatorship in the land led to the loss of many works of the Metropolitan Archbishop. Today, a fruitful process of returning from forgetting the great cultural heritage of Andrey Sheptytsky is underway. In the West it started earlier, in Ukraine – after the proclamation of independence. Nowadays, several multivolume publications of pastoral messages, letters, memoranda, decrees, historical and theological works have been published by Ukrainian archivists. Much work has been done in the direction of the publication of once banned, and now open, archives of the Soviet state security agencies. We learned more about the Great Metropolitan Archbishop – a religious, cultural and political figure, who wanted to see Ukraine as a free and independent state.

Key words: Andrey Sheptytsky, Metropolitan, Archbishop, Greek Catholic Church, pastoral messages, sources, ecumenism, priests, culture.

Постановка проблеми. Серед видатних людей попереднього століття важко знайти особу, яка би ще за життя досягла такої величі й любові народу до себе, як митрополит Галицький Андрей Шептицький. Видатний теолог, науковець, просвітник, педагог, меценат, політичний діяч... Але необхідно погодитись, що водночас складно також знайти людину, на яку було вилито стільки бруду, як на нього. Не хотілося б давати огляд тієї величезної кількості історичних праць, у яких розвінчувався «український буржуазний націоналіст», «слуга кількох господарів» і «запроданець», як часто його називали радянські вчені мужі, бо серед них не знайдеться жодної об'єктивної книги чи статті. Правдиві роботи, на жаль, видавалися тільки за кордоном. Проголошення незалежності України, якої так прагнув митрополит Андрей, дозволило нам подивитися на цю неординарну і дійсно могутню постать зовсім іншими очима. Різнобічна діяльність Андрея Шептицького не втратила своєї актуальності і досі. Витримали випробування часом його теологічні, наукові, суспільно-політичні, освітянські та просвітницькі ідеї. Їх вивчення й аналіз вкрай необхідні в умовах розбудови незалежної України.

У період панування радянської авторитарної політичної системи не могло бути й мови про зібрання та публікацію сотень пастирських послань, десятків декретів, тисяч листів митрополита. Знищувалися навіть ті з його творів, які видавалися за життя Андрея Шептицького. Брак джерел був характерним також для монографій, які побачили світ за кордоном. Учені діаспори почали систематизувати й видавати інтелектуальну спадщину митрополита з середини 60-х років минулого століття. У незалежній Україні цей процес суттєво прискорився в середині 90-х років завдяки титанічній роботі, проведеній відомими українськими архівістами і добрими знавцями спадщини А. Шептицького Оксаною Гайовою і Андрієм Кравчуком. Можемо без перебільшення стверджувати, що на сьогодні маємо повне зібрання пастирських послань. Нині опубліковано кілька томів його творів, декретів, листів. Ця робота значною мірою спричинила збільшення кількості оригінальних наукових досліджень життєвого шляху Андрея Шептицького. Вони стали більш якісними і ґрунтовними.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Життєвий і творчий шлях Андрея Шептицького досліджували як історики української діаспори, так і вітчизняні вчені. Серед них варто назвати змістовні й неупереджені праці О. Барана, С. Барана, О. Гриніва, А. Жуковського, Я. Заборовського, І. Лисяка-Рудницького, П.-Р. Магочія, А. Пекаря, І. Хоми та багатьох інших. Однак хотілося б особливо відзначити кілька монографій, які на сьогодні найповніше відображають духовні

та державницькі прагнення галицького митрополита. Крім того, всі вони написані на основі джерел, які ще не були введені до наукового обігу. Йдеться про ґрунтовну докторську дисертацію Блаженнішого Любомира Гузара «Андрей Шептицький Митрополит Галицький (1901–1944) провісник екуменізму» (Жовква, 2015 р.), фундаментальну книгу Кирила Королевського (Поля Франсуа Шарона) «Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944)» (Львів, 2016 р.), збірку праць Василя Ленцика «Визначні постаті Української церкви: митрополит Андрей Шептицький і патріарх Йосиф Сліпий» (2004 р.), монографію Мирослава Мариновича «Андрей Шептицький і принцип «позитивної суми» (2019 р.). Унікальною у всіх відношеннях завдяки уведенню до наукового обігу раніше невідомих джерел є монографія Ліліяни Гентош «Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів» (2015). Нещодавно ужгородський історик Володимир Басараб зробив, на наш погляд, успішну спробу дослідити державотворчу концепцію та національно-патріотичні ідеї митрополита через призму його пастирських послань (2019 р.).

Формулювання цілей статті. Головною метою нашого дослідження є прагнення простежити основні етапи підготовки до друку і видання величезного джерельного масиву творів Андрея Шептицького. Йдеться не тільки про пастирські послання, декрети і листування митрополита, а також і про збірки документів, у яких аналізуються найважливіші віхи української історії (національно-визвольна боротьба 1917–20-х; 1939–1944 рр.). У цих виданнях поміщено багато джерел, які конкретно стосуються діяльності митрополита Андрея Шептицького.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першу спробу систематизувати і видати пастирські листи митрополита здійснив у 1965 р. Анатоль М. Базилевич. До першого тому увійшли твори А. Шептицького, які охоплювали період від 2 серпня 1899 до 7 вересня 1901 р. Автор справедливо зауважував: «В Україні ще мало поширені твори, листи, документи, які стосуються постаті митрополита Андрея Шептицького, його життя та діяльності, що є суттєвою перешкодою пізнання і розуміння цієї видатної особистості, її непорушного авторитету, її впливу на духовний, суспільно-політичний, культурний розвиток українського народу» [17]. До збірки увійшли «Перше слово пастиря», «Наша програма», «Християнська родина», «Правдива віра», «До моїх любих гуцулів», «На грані двох віків», «Найбільша заповідь», «Про Церкву», «Про достоїнство священників», «До української інтелігенції», «Про покаяння», «Про ювілей», «Русинам, осілим у Канаді» [17, с. 1–266]. У передмові до другого тому А.М. Базилевича М. Гринчишин справедливо

акцентував на деяких труднощах, які виникали під час публікації творів Шептицького. «Коли 1926 р. з нагоди 25-річчя митрополичого правління Кир Андрея Шептицького єп. Болян писав літературний огляд пастирських послань Митрополита, що з'явилися до того часу, то вже навіть тоді він не міг роздобути текстів усіх послань. А від того часу проминуло друге чверть сторіччя і друга світова війна» [1, с. 5].

Анатоль М. Базилевич у своїй фундаментальній праці «Введення у твори митрополита Андрея Шептицького» чітко окреслив головну мету проведеної ним роботи. «Не творіння архіву як самоцілі для себе, – пише автор, – для цього вистачало би прибирати матеріали і їх відповідно впорядкувати, – але спонука чи рація зробити твори Митрополита доступними для найширших кругів, для вчених і дослідників та для загалу громадян. Бо так, як приклад життєвої дії Митрополита є тим, що не минається, що присвічував його сучасникам і захоплював їх, він світить і теперішнім поколінням <...>» [1, с. 9–10]. Велика заслуга А. Базилевича полягає не так у самій публікації, як у спробі згрупувати і систематизувати твори митрополита. Автор визнає, що запропонований ним поділ є дещо умовним, адже багато послань Шептицького торкаються інколи цілого десятка проблем. З такими міркуваннями варто погодитись. Додамо, що запропонована дослідником періодизація творів митрополита не втратила своєї актуальності й сьогодні. Отже, А. Базилевич згрупував творчу спадщину А. Шептицького у семи частинах: 1) богословсько-душпастирські й аскетичні твори; 2) конституційні листи і монастирські устави; 3) писання на тему церковної єдності (єкуменічні погляди А. Шептицького – М. В., М. П.); 4) писання про обрядові справи; 5) історичні твори; 6) погляди митрополита на мистецтво; 7) писання на суспільні теми й різне [1, с. 22–231].

У хронологічному плані творчість митрополита А. Базилевич поділяє на три періоди: «Перший період від 1899 до 1914 р., себто від часу його вступлення на єпископський престіл у Станиславові аж до вивезення його у глибину Росії в вересні 1914 р. Другий період – це період відтоді до 1927 р., то є до п'ятого Велеградського Конгресу, в якому Митрополит брав участь, і до написання [праці – М. В., М. П.] «Східня і західня ментальність» (1927 р.). Третій період творчості датується від закінчення більших унійних виступів і конференцій Митрополита, передусім у Західній Європі, то є від 1928 до 1944 рр., себто до кінця життя. У творчості Митрополита найбільш продуктивними були періоди останній і перший, за винятком 1903 р., коли Митрополит був хворий і не писав» [1, с. 232]. Зупинився А. Базилевич також на оцінці мови і стилю Шеп-

тицького: «Щодо стилю писань Кир Андрея, то він у різних творах різний. Більші аскетичні твори <...> характерні тяжким філософічним стилем<...>. Щодо мови, то писав такою українською мовою, якою в Галичині в той час говорили<...>» [1, с. 235–236]. На це, до речі, звернув увагу визначний український письменник і сучасник митрополита Іван Франко: «Єпископ, тепер митрополит Андрій Шептицький, від самого початку свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях. Почати з того, що замість запліснілої псевдоцерковщини, якою промовляли його попередники, тобто дивоглядної мішанини церковнослов'янської лексики з новою морфологією, він пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою. У голоснім посланню до гуцулів не цурається промовляти навіть діалектом – річ досі нечувана у наших церковних достойників, які в своїм обмеженні вважали себе, мабуть, не лише владиками душ, але також владиками мови, яку вважали дозволеним калічити та перекручувати по своїй уподобі<...> І нарешті, що найважливіше, митрополит Андрій без порівняння більше знає життя, його дійсні інтереси і конфлікти, ніж його попередники, фахові теологи та «римські доктори»<...> Митр. Андрій говорить про речі як європейець, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче розмовляти з ним<...>» [22, с. 499–500]. Про становлення майбутнього митрополита писала в своїх споминах Софія Шептицька – мати Романа – та Г. Меріам-Лужницький [26; 2].

У 1991 р. побачили світ «Листи-послання» Андрея Шептицького, які датувалися роками нацистської окупації Галичини (1939–1944). Найвідомішими з них були пастирські послання митрополита «Не убий», «Про виховання», «Пропаганда відступства», «Про ліберальну совість», «У справі порозуміння», «Мої відповіді» тощо. Упорядник цих текстів І. Стефанюк у передмові звернув увагу на еволюцію митрополита в його пастирських посланнях. «Зміст перших пастирських послань Митрополита Андрея, – розмірковував автор, – здебільша був простенькою катехизацією. Митрополит Андрей як добрий учитель свого стада розмінював на дрібні правди святої віри відповідно до рівня своїх вірних. В порівнянні з першими останні письма Митрополита Андрея мають багато густіший богословський зміст <...> Інша причина, чому видаємо цей том «Письм-послань», є те, що багато справ, про які писав Митрополит Андрей в сорокових роках, ще й тепер дуже актуальні. Час, коли Митрополит Андрей їх писав, ще не так далекий від нас: одним поколінням відділений<...>» [34].

Актуальними як ніколи залишаються роздуми митрополита «Як будувати Рідну Хату» (Послання

до духовенства. З декретів Архієп. Собору 1942 р.): «Ідеалом нашого національного життя є наша рідна всенациональна Хата-Батьківщина <...> Завдання українського народу буде в тому, щоб створити такі суспільно-християнські обставини, які запевнювали б громадянам правдиве і стале щастя та мали досить внутрішньої сили, щоб поборювати відосередні тенденції внутрішнього розкладу і успішно захищувати межі від зовнішніх ворогів. Такою могутньою та запевнюючою щастя всім громадянам організацією може бути Батьківщина тільки тоді, коли не буде цілістю, зложеною штучно з різних і різнорідних частин, а подібним до моноліту організмом, себто тілом, оживленим одним духом, що з внутрішньої життєвої сили розвивається, доповнює внутрішні браки і з природи є здоровим, сильним, свідомим своїх цілей, не тільки матеріальним, але й моральним тілом<...>» [28, с. 3–4]. Українську хату треба захищати, якщо насувається біда. Хіба не в такій ситуації сьогодні перебуває Україна? Цікаві паралелі ідей Шептицького і сьогодення зустрічаємо в актуальному дослідженні М. Мариновича: «Чи кожен компроміс з агресором є правильним? Ні! Щодо цього Шептицький у різний час і за різних обставин давав абсолютно чіткі роз'яснення: «Бо ж це не мир, коли хтось проти своєї волі мусить із кимось на щось погоджуватися, і тому люди стараються ту згоду зламати й боротися – провадити війну, бо та сама згода не є для них миром, бо вона суперечить осягненню того, чого бажають» [12, с. 970].

У 1995 р. редакційна колегія в складі Й. Андрішина, О. Гайової, Л. Гузара, А. Кравчука та О. Мацюка почала видавати перше найбільш повне зібрання творів митрополита [11–14]. А. Кравчук так визначив головну мету цього видання: «Ознайомити якнайширші кола зацікавлених читачів із еkleзіологічно-екуменічною спадщиною Митрополита Андрея Шептицького та заохочувати нові опрацювання цієї складної частини новітньої історії Української Греко-Католицької Церкви. Сподіваємось, що збірник спонукатиме наукове вивчення цієї важливої теми. З огляду на багатогранну спадщину Митрополита (понад двадцять томів матеріалів, зібраних постуляцією в справі канонізації, та архівні фонди), цей збірник не претендує на повноту. Це лиш підбір, який своїм змістом, а також своїми обмеженнями висвітлює справжній стан досліджень на даний час. Редколегія старалася подати основу для нових, досі не досліджених питань та кинути нове світло на висновки дотеперішніх досліджень. Якщо цей том заохотить сьогоднішніх і майбутніх дослідників поширювати і вдосконалювати знання першоджерел нашої церковної історіографії та піднесе рівень розуміння поняття Церкви та проблем церковної єдності, будемо вважати, що він успішний» [14, с. 18].

До першого тому під назвою «Церква і церковна єдність. Документи і Матеріали. 1899–1944» увійшли пастирські послання, листи та інші твори митрополита. Хоча вони охоплювали значний проміжок часу, проте авторам вдалося, на наш погляд, досить успішно їх згрупувати в такі окремі розділи: «Із ранньої унійної діяльності та писань про Церкву (1899–1913)», «Листування з православними кореспондентами (1901–1910)», «Листи від православних, які перейшли до ГКЦ, і від бажаючих приєднатися (1903–1942)», «Церковне питання в часі воєнних лихоліть (1914–1919)», «Справа ГКЦ в Східній Україні (1918–1928)», «Справа ГКЦ в Білорусії, Росії та інших територіях поза Львівською Архієпархією (1917–1934)», «Із творів та діяльності Митрополита в справі церковної єдності (1920–1939)», «Із зовнішніх зв'язків ГКЦ (1921–1943)», «Захист переслідуваних Православних Церков (1929–1930)», «З творів та діяльності Митрополита в справі Церкви та єдності (1939–1942)», «3 Діянь Архієпархіальних Соборів (1940–1943)», «Листування з Православними в справі порозуміння (1941–1943)». Матеріали завершуються вибраною кореспонденцією 1941–1944 рр. [14, с. 446–472]. Уперше на сторінках цього тому упорядники помістили головні віхи життя і діяльності Галицького митрополита [14, с. 25–27]. Деякі фрагменти із цих послань вже друкувалися в інших збірниках митрополита [27; 34].

Другий том, який складається з двох книг, упорядники назвали «Церква і суспільне питання». А. Кравчук, який написав передмову, ознайомив читачів із концепцією цього видання. «До цього тому, – писав він, – ми старалися включити документи і матеріали, які висвітлювали б ключову частину практичної етики митрополита Шептицького в першій половині ХХ століття, тобто ставлення Церкви до суспільства і держави. Основна проблематика розвивається у двох площинах, або навколо двох груп питань. Перша група стосується ролі Церкви в суспільстві. Як застосувати християнські принципи до життя людської спільноти? Як би можна поширити поняття «спільнота» від вузьких, кланових чи етнонаціональних категорій до вселюдських, універсальних, християнських? Тут, між іншим, митрополит Шептицький протиставляє т. зв. поганський патріотизм, який відкидає, і християнський патріотизм, котрий пропонує українському народові. Друга група питань стосується інституційного рівня церковно-державних взаємин<...>» [11, с. X]. Отже, до першої частини увійшли офіційні учення й пастирські листи митрополита, до другої – епістолярні матеріали. Усі матеріали, які містяться в томі, поділені на три такі частини: основи християнського суспільного життя, звернення до окремих спільнот і груп та застосування християнської етики до суспільно-політичної дійсності. А. Кравчук також акцентує

на трьох особливостях соціальної етики митрополита: 1) тісному зв'язку із поняттям та обов'язком солідарності; 2) майже пророчій проникливості у діагнозі соціальної дійсності; 3) її гнучкості, відкритості, динамізмі. Учений звертає увагу на необхідність більш активно популяризувати життєвий шлях і багатогранну діяльність А. Шептицького. «На сьогодні, мабуть, – констатує А. Кравчук, – найбільшою потребою є чесна подача правди про нашу церковну історію, тобто без ідеологічних забарвлень, зокрема для східних областей України, де митрополит залишається малознаним або сприймається крізь призму перестарілих упереджень. Реформа історіографічної оцінки УГКЦ тільки-но починається, а постать митрополита Андрея є, без сумніву, центральною точкою в цій справі» [11, с. 21]. До тому увійшли документи, які охоплюють проміжок часу від 2 серпня 1899 р. до листопада 1943 р.

Другу книгу другого тому відкриває лист відомого українського письменника Андрія Чайковського до митрополита [12, с. 571–574]. На глибоке переконання автора, «листами сими з'єднали собі Високопреосвященний руський народ, котрий Вашу номінацію, як і кожний факт загального значення, прийняв недовірливо. Признаюсь, що я до тих песимістів не належав, але були такі, що так тут, як і всюди, добачали польську інтригу. Ваші листи мусіли розвіяти ті сумніви і спричинити для Вас щиру симпатію. Такі патріотичні заяви Владика в листах пастирських успокоюють і будять довіріє, а се підстава до порозуміння і дальшої праці<...>» [12, с. 572]. До цього додамо, що листування між митрополитом і Андрієм Чайковським тривало впродовж тривалого часу. За ініціативи львівського історика Б. Якимовича у 2002 р. побачило світ унікальне тритомне видання «Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження» [23–25]. У ньому зібрані всі листи письменника до Андрея Шептицького [24, с. 123–126, 133–135, 141–142, 162, 183–184, 192, 213, 215–216, 260–262, 281, 289–290, 294–298, 309]. Згадується А. Шептицький також у «Автобіографії» Андрія Чайковського: «<...> Це не була першина в нашій історії: не багато років перед [тим – М. В., М. П.] в ополеченому графському роді Шептицьких молодий драгунський офіцер Роман був призначений майбутнім головою української уніатської церкви, щоб з його допомогою поширити унію по всій Наддніпрянській Україні, а далі і в Росії» [25, с. 54–55]. Б. Якимович писав, що «Спомини з-перед десяти літ» – одна з найрідкісніших книжок з усіх творів А. Чайковського, бо до нашого часу дійшли лише її лічені примірники. У книгозбірні Степана Ковалишина зберігається унікальний примірник книжки з дарчим написом Андрееві Шептицькому: «Високопреосвященному Митрополитові Кир Андрею в доказ глибокої преданости. Автор» [25, с. 302].

Що стосується листів, поміщених у другій книзі другого тому «Церква і суспільне питання», то всі вони згруповані в хронологічному порядку згідно з проблемами, порушеними в них (1899–1914 – соціальне питання в австрійському контексті; 1914–1923 – нові завдання під час та після Першої світової війни; 1917–1929 – нові завдання в Галичині; 1920–1923 – місія митрополита Андрея Шептицького за кордоном; 1923–1939 – змагання за справедливість у міжвоєнній Польщі; 1939–1941 – захист Віри всупереч радянському атеїзмові; 1941–1944 – святість життя. Опір німецькій окупаційній владі) [25, с. 571–1028]. Наведемо тільки фрагмент з промови митрополита на могилі Маркіяна Шашкевича: «Нас збрала десь велика могоча ідея, котрої Маркіян був неначе прапором. Ся гадка, котра перед літами була товчком цілого нашого народного відродження, десь еще для нас всіх есть і на віки остане керницею живої цілющої води, що зрошає лани церковного і народного життя, і все відсвіжує зелень надії на будучність» [12, с. 595]. Ці слова можна впевнено сказати й про Галицького митрополита.

Серед адресатів А. Шептицького – Євген Оленицький, Рафаїл Криницький, Михайло Тишкевич, Григорій Микитей, Тит Войнаровський, Андрій Білецький, Дмитро Левицький, Володимир Кубійович та багато інших. У листі до Й. Сталіна митрополит з боєм у серці писав: «Пропаганда безбожництва взагалі, а особливим способом в школах і оглядом молоді, є великою ошибкою советської влади на нашій території. Передусім, зражає і відстрашує народ, прив'язаний до своєї віри, як найважнішої частини народної традиції і причиняється до того, що той нарід, особливим способом широкі маси селянства не мають <...>» [12, с. 903] (лист, ймовірно, незавершений – М. В., М. П.). Голові уряду УРСР М. С. Хрущову А. Шептицький скаржився про припинення діяльності метричного архіву [12, с. 905–906].

У 2003 р. Я. Пеленський опублікував листування В. Липинського, з якого дізнаємося багато раніше не відомих нікому фактів про життя і діяльність Галицького митрополита: «<...> Андрей Шептицький під час своїх відвідин Липинського 5 листопада 1929 року купив у нього всю його, за винятком родинних листів, кореспонденцію <...> в числі біля десяти тисяч листів, яка має перейти до Національного Музею у Львові<...> Продані листи залишалися у Липинського до кінця його життя і могли бути передані до публічного користування не раніше ніж через десять років після смерті. Пізніше, менше місяця перед смертю, конче потребуючи грошей на виїзд до санаторію, Липинський написав листа до митрополита (16. V. 1931 р.) і, покликаючись на давнішу розмову, просив прислати йому 500 американських доларів. Взамін пропонував митрополитові руко-

писи розпочатих, але через недугу незакінчених своїх праць, а також роблені принагідно численні замітки на різні соціально-політичні теми. Митрополит встиг переслати тільки частину бажаної суми (200 амер. доларів), яку Липинський отримав 29 травня 1931 року» [7, с. 44]. У листі до редакції журналу «Богословія» В. Липинський високо оцінив багаторічну роботу митрополита: «Всі починання, які мали на меті відродити традицію українську і український консерватизм, зустрічали завжди активну поміч графа Андрея Шептицького і Митрополита Галицької Української Землі» [7, с. 218]. У 2005 р. Соломія Дяків упорядкувала і видала «Листи Митрополита Андрея Шептицького до Іларіона Свенціцького» [6] – першого і довголітнього директора Національного музею, організатора музейної справи в Галичині. Ця епістолярна спадщина розкриває різносторонню тематику та широкий спектр питань музейної діяльності, а також роль міжнародних культурних зв'язків і співпраці між Національним музеєм у Львові і низкою європейських науково-мистецьких інституцій. Листи були опубліковані факсимільно. Частина з них – рукописні (більшість виконані рукою секретаря митрополита А. Шептицького), решта – машинописні. Однак вичерпних даних щодо кількості втрачених листів, що не дійшли до нашого часу, на жаль, не визначено. Колекція листів містить цікаві й водночас маловідомі факти, які здебільшого як цілість досі не привертала належної уваги дослідників, що і стало причиною відсутності їх публікацій, за винятком окремих листів та їх фрагментів. Листи подані були в хронологічному порядку, що створює загальне їх сприйняття в історичній послідовності. Вони охоплюють період з 1912 до травня 1943 р. [6, с. 7–8].

У 2004 р. Ю. Аввакумов і О. Гайова упорядкували великий за обсягом збірник документів і матеріалів під назвою «Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії», який охоплював період з 1899 до 1917 р. У збірнику опубліковані документи, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України у Львові і висвітлюють діяльність митрополита Андрея в Росії, особливо ті, які стосуються греко-католицького руху серед росіян. Більшість документів або взагалі не була досі опублікована, або публікувалася неповністю чи з неточностями. Під час цієї складної роботи, яка тривала сім років (1997–2004), упорядниками було вибрано 240 документів. Більшість з них – це листи російських греко-католиків до митрополита Андрея та його листи-відповіді [13, с. 14]. До речі, з 240 документів лише 55 є матеріалами Шептицького, решта – це листи й записки, отримані галицьким архієреєм від різних осіб. Говорячи про історичний контекст документів, Ю Аввакумов умовно виділив кілька

проблемних вузлів, які випливають із цієї епістолярної спадщини митрополита: 1) греко-католики між Австро-Угорською та Російською імперіями; 2) роль Римського Апостольського престолу; 3) ситуація Російської Православної Церкви і релігійне відродження в Росії. Упорядники звернули увагу на той факт, що із-поміж росіян проекти листів для Андрея Шептицького писали Іван Дейбнер, Олексій Зерчанінов, Леонід Федоров (А. Шептицький вважав, що не володіє досконало російською мовою – М. В., М. П.). «Історія, яку розповідають на цих сторінках живі свідки тих років, – йдеться в передмові, – повна успіхів та невдач, перемог і поразок, духовних пошуків і сподівань, які збулися і яким не судилося реалізуватися. При всій складності й неоднозначності ця історія заторкує вельми фундаментальні, насущні та гострі питання самоусвідомлення й ідентичності католиків східної традиції, до якої би країни чи національності вони не належали. Перефразовуючи відомий вислів Михайла Грушевського, скажемо: документи, з якими має змогу ознайомитися читач, допоможуть у пошуковій відповіді на запитання: «Хто такі греко-католики і чого вони хочуть?» [13, с. 49].

Збірку документів «Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики Росії» завершують надзвичайно цінні додатки (витяги із статті Володимира Соловйова «Славянский вопрос» (1884), Апостольське послання папи Лева XIII про збереження і сприяння процвітанню Східних Церков (1894), окружне послання патріарха Йоакима III і Синоду Константинопольської Церкви до всіх Православних Церков (1902), спогади о. Миколи Толстого (1914), фрагменти дискусії про російське католицтво на сторінках часопису «Слово истины» (1913–1915) та спогади Миколи Траге про його перебування в Галичині у 1908–1913 і 1915–1916 роках) [13, с. 745–857]. У листі до російського православного єпископа Антонія Храповицького в 1904 р. митрополит Андрей неоднозначно стверджував: «Що тут довго тлумачити про перевагу однієї Церкви над іншою? Це ж кожному зрозуміло. Одна лише є у світі істинна Церква Христова: чи вона Православна, як її у вас називають, чи Католицька, як називаємо її ми. Вона тепер розділена навпіл. Але не сама вона розділилася, а розділена насильно політикою. Тому вона повинна знову з'єднатися, повинна неодмінно, повинна обов'язково, повинна Христа ради, Бога істинного ради! Цю необхідність відчувають усі благородні душі – чи серед католиків, чи поміж православними» [13, с. 92–93]. Цю тверду позицію митрополит Андрей не змінив ніколи.

Протягом 2007–2013 рр. виходило найповніше чотиритомне видання «Пастирських послань» митрополита Андрея Шептицького [29–32]. Його упорядниками виступили відомі українські

архівісти Оксана Гайова і Роман Тереховський. У передмові до першого тому Б. Дзюрах справедливо відзначив: «Про Митрополита можна написати сотні й тисячі сторінок. Можна аналізувати той чи інший аспект його повчань або ж давати загальну характеристику його творчості. Та все ж ніщо, навіть найкращі коментарі й аналізи, не змінять щастя особистого заглиблення у слово Доброго Пастиря української землі, коли людина має нагоду відкрити скарб, укритий у ріллі церковної історії, та безпосередньо причаститися тієї мудрости і сили духа, якими перейняте кожне слово Кир Андрея» [29, с. 49]. Перший том цього фундаментального видання включає пастирські послання митрополита від 1899 до 1914 рр. Наприкінці видання поміщено надзвичайно оригінальну розвідку єпископа Й. Боцяна «Пастирські листи Митрополита Андрея (літературний огляд)», опубліковану в 1925 р. [29, с. 857–912]. Автор, умовно поділивши пастирську спадщину Шептицького на два етапи – єпископський і митрополічний, підсумував: «Щодо форми, то самі листи не раз згадують про те, що писано їх на скору руку, серед великого браку часу <...> Більше цінним, однак, від стилю й одежі слова є серце, яке під ними ховається, його тепла любов, лагідність і благородний такт, навіть у тих випадках, де приходилось терпке слово сказати<...>» [29, с. 912]. До першого тому увійшли 52 документи, останній з яких датується 6 вересня 1914 р., коли до Львова наближалися російські царські війська. «Довкола нас страшне знищення, – з сумом констатує митрополит, – цілі села зруйновані, деякі щезли з лиця землі. Хати попалені, майно понищене, тисячі родин зруйновані. Многі родини порозбігалися з переляку: родичі не знають, де ділися діти. Нарід у розпуці покинув, утікаючи, рідну стріху. Многих не стало між нами <...>» [29, с. 829]. Україна вступала в надзвичайно складний і водночас героїчний період своєї історії...

Другий том пастирських послань охоплює міжвоєнний період української історії (1918–1939 рр.). Закінчилася Перша світова війна, виникла Західно-Українська народна республіка, Східна Галичина двадцять років перебувала у складі Польщі, терплячи санаційний режим, у 1939 р. була окупована радянськими військами, які згідно з пактом Молотова – Ріббентропа ділили Європу. Це лише найбільш значущі події, які напередодні Другої світової війни докорінно змінили геополітичну ситуацію. Весь цей час митрополит залишався справжнім духовним лідером свого народу. До тому увійшли 72 документи, тобто пастирські послання, а також наукові праці на тему церковної єдності «Місія чернецтва у справі єднання Церков» (1921), «Роль Західних у справі єднання Церков» (1923), «Відновлення слов'янського чернецтва» (1923), «Психологія Унії» (1925) та «Дві

ментальності» (1926). Завершують збірник праці митрополита на морально-пасторальну тему.

Третій том пастирських послань Андрея Шептицького стосується періоду 1939–1944 рр., коли на зміну більшовицькій окупації приходять в Галичину німецький нацизм, потім «друге пришестя» більшовиків. «Обернулася картка історії, настала нова епоха» [31, с. 7] – такими словами починає своє пастирське послання митрополит Андрей 26 вересня 1939 р. М. Маринович, який написав передмову до цього тому, справедливо відзначав: «У тому, що ця небезпека була справді грізна, всі могли переконатися відразу ж після вступу Червоної Армії до Львова. Однак чимало галичан зустрічає радянські війська з цікавістю і надією. Адже настав кінець польській владі, політика якої щодо етнічних меншин була більш неfortunною і яка нещадно карала за будь-які спроби усамостійнення. У цьому сенсі для українців начебто настало визволення. Закінчилося трагічне розділення народу, знову став близьким та доступним омріяний золотoverхий Київ. Не один у той час думав собі: «Може, всі ці чутки про жажіття більшовицького режиму були вигадками? Може, то все була ворожа пропаганда, а влада Рад насправді дбає про простих людей?» Та ба, подальша реальність виявилася жажливішою за будь-які чутки» [31, с. 11]. Масові репресії, переслідування духовенства і простих людей, політика онімечення стали звичайним явищем. І все це продовжувалось до вступу німецьких військ в Галичину. Митрополит покладав великі надії на нову владу, яка дозволить українцям жити державним життям. «З волі Всемогучого і Всемилоствитого Бога, в Тройці Єдиного, зачалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України» [31, с. 114]. Шептицький закликає українців до єдності: «Усі, що почувуються українцями і хочуть працювати для добра України, нехай забудуть про які-небудь партійні роздори, нехай працюють у єдності й згоді над відбудовою так дуже знищеного большевиками нашого економічного і культурно життя» [31, с. 116]. Дуже швидко митрополит переконається, що сталінський СРСР і гітлерівський нацизм – це брати-близнюки, які суттєво не відрізняються один від одного. Необхідно погодитися із твердженням М. Мариновича, що 1942 рік можна вважати визначальним для митрополита в його засудженні нацистської ідеології [31, с. 28]. «Ця система брехні, обману, несправедливостей, грабунку, карикатури всіх ідей цивілізації і порядку, – пише А. Шептицький у листі до Папи Пія XII, – ця система надмірного егоїзму до абсурдного рівня, зовсім божевільного національного шовінізму, ненависти до всього, що є чесним і гарним, ця система становить щось настільки феноменальне, що остовпіння, можливо, є найпершим почуттям у того, який побачив цього монстра. Куди ця система заведе нещасну німецьку націю?

Хіба тільки до такої дегенерації раси, якої історія людства ще не бачила» [12, с. 985]. Від нового приходу більшовиків митрополит теж не чекав нічого втішного: «Наша Церква буде знищена, розгромлена більшовиками. Але держіться <...>».

До четвертого тому пастирських послань А. Шептицького увійшли спільні пастирські послання, що охоплюють період з 1905 до 1943 рр., а також вибрані праці «Катехизм», «Пам'ятка з Зарваниці», «Духовні вправи», «Божа сійба», «З історії та проблем нашої штуки (мистецтва – М. В., М. П.)», «Науки і духовні остоороги...», «Загальні засади моральної богословії», «Російський Католицький екзархат», «Мої спомини про предмет музейних збірок» та ін. [32, с. 257–958]. Завершує том розділ «Проповіді» (1937–1943) [32, с. 959–1018].

Митрополит Андрей Шептицький неодноразово заявляв, що церква повинна бути поза політикою, однак досить активно нею займався. Маючи величезний авторитет серед народу, він реагував на політичну ситуацію в країні, яка в першій половині ХХ ст. постійно змінювалася. У цьому легко переконатися, коли переглядаєш низку збірників документів, що стосуються національно-визвольного руху в Східній Галичині (1918–1922), міжвоєнного періоду в історії краю, Другої світової війни (1939–1944), підготовки і ліквідації органами радянської влади Греко-католицької церкви на Західній Україні [3–5, 8–10, 18–21]. Документально встановлено, що 29 червня 1941 р. батальйон, очолюваний Р. Шухевичем, першим увійшов до Львова, випередивши на кілька годин німців. О пів на сьому ранку митрополит уже прийняв делегацію куреня на чолі з сотником Шухевичем, після чого благословив вояків-націоналістів, котрі вишикувалися перед його резиденцією [15, с. 7]. І. Кіндрат пригадував, що 29 червня 1941 р. «опинився в групі 28 оборонців Митрополита і його резиденції при соборі св. Юра. Забарикадувавшись у церкві й резиденції, ми чекали <...> Правдоподібно, що НКВД не стало часу або відваги нас атакувати, так і обійшлося без конфронтації між нами» [10, с. 375].

Цікаві факти про діяльність А. Шептицького під час Другої світової війни зустрічаємо у чотиритомнику документів «Україна в Другій світовій війні», підготовленому до друку В. Косиком. На сторінках цього видання поміщено «Відповідь ОУН-Бандери на вимогу німців відкликати проголошення державності 30 червня 1941 р.», у якій однозначно стверджується: «Уряд [Я. Стецька – М. В., М. П.] має підтримку таких авторитетів, як митрополит уніатської церкви граф Шептицький» [18, с. 214]. Документ «Дальші інформації про ОУН-Бандери і вбивство Сціборського і Сеника» подає інформацію про розкол, який відбувся в ОУН і ставлення до цього митропо-

лита [18, 283–285]. Згідно з даними німецького СД А. Шептицький писав у листі до полковника Андрія Мельника: «Вся українська громадськість вимагає як обов'язково необхідну передумову Вашу взаємну згоду з Бандерою і припинення цієї суперечки, такої страшної і шкідливої для української справи. Є немислимим, щоб після більшовицького панування ОУН мала принести нам братовбивчу війну з усім нещастям, яке з цього настане» [19, с. 362–363]. Німецькі спецслужби розпочали розслідування для встановлення автентичності цього листа.

14 січня 1942 р. А. Шептицький, М. Величківський, А. Лівіцький, М. Омелянович-Павленко і А. Мельник писали у листі до Гітлера: «<...> В українських центральних областях знову українцям відбирається можливість культурно-національного розвитку, в той час як створюються труднощі політичній пресі, забороняються традиційні культурні і просвітницькі об'єднання, закриваються школи, відбирається дозвіл на діяльність наукових інституцій і залишаються професорські кадри, мозок нації без можливості наукової діяльності, навіть без засобів до життя. Такий стан речей викликає в українській громадськості велику тривогу про майбутнє національної культури<...> На жаль, сьогоднішня дійсність не дає українцям цієї впевненості. Тому серед народних мас та в керівних колах в Україні панує велика стурбованість і страх за майбутнє нації. Сьогоднішній стан протирічить історичним завданням України, які впливають з її географічного становища<...>» [19, с. 86–87]. До речі, радянські органи державної безпеки теж уважно стежили за діяльністю митрополита в роки війни. На сторінках збірника документів «Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950)» із цього приводу є чимало повідомлень. Народний комісар Держбезпеки СРСР В. Меркулов доповідав: «У створенні Дивізії СС-Галичина і Військового комітету активну роль відіграють <...> представники уніатської церкви на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким, особисто зв'язаним із Мельником» [15, с. 352–353]. У іншому донесенні йшлося про підтримку митрополитом Акту 30 червня 1941 р. [15, с. 356].

Величезний фактичний матеріал міститься у двотомному виданні документів «Ліквідація УГКЦ (1936–1946). Документи радянських органів державної безпеки». Науковий співробітник Держархіву СБУ Н. Сердюк, аналізуючи директиву НКДБ УРСР «Про агентурну роботу по лінії греко-католицької уніатської церкви, очолюваної митрополитом Андреем Шептицьким», констатувала: «<...> агенатура Ватикану в СРСР підпільними методами поширює католицизм й принагідно провадить шпигунсько-розвідувальну роботу на користь різних іноземних

держав. До цього причетний митрополит Шептицький» [8, с. 16]. Загалом А. Шептицький згадується в більшості документів [8, с. 65–68, 72–75, 77–80, 82–84, 86–92, 94–96, 100, 103, 105–107, 113, 114, 121, 123, 125, 133–135, 138, 139, 144 тощо]. У передмові В. Сергійчука до другого тому цього видання, де йдеться про ліквідацію УГКЦ, стверджується: «Пропоновані документи засвідчують й інше: представникам радянських спецслужб вдалося так підігріти особисті амбіції Костельника [Г. Костельник – колишній прихильник А. Шептицького, який зрадив його ідеї й вірно служив окупантам – М. В., М. П.] щодо свого «месіанства» в намеренні уніатів до російського православ'я, що він уже мріяв про створення якоїсь особливої православної церкви на західноукраїнських землях під своїм проводом. Він хотів впливати на розроблений таємний сценарій ліквідації УГКЦ, вимагаючи від представників більшовицької влади рішучих репресій проти духовенства» [9, с. 5]. На все це зреагувала ОУН: «Українці, греко-католики! Чи, отже, маємо спокійно дивитися, як ворог, при допомозі кількох заломаних одиниць із греко-католицького духовництва, що стали на шлях зради, тягне всю греко-католицьку церкву в пропасть? Чи маємо дозволити те, щоб деяке полохливе духовництво відкривало двері в ваші села і міста для енкаведистських батюшок? Чи маємо дочекатися того, щоб наші батьки, діти і рідні сповідалися в сексотів і енкаведистів? Ні!» [9, с. 64].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У ХХ столітті однією із найпомітніших постатей української історії, безсумнівно, був Галицький митрополит Андрей Шептицький. Видатний релігійний діяч того часу, він відіграв неабияку роль у зростанні самосвідомості українського народу. Важко переоцінити внесок митрополита в освіту, науку, культурний поступ українців. Попри те, що його діяльність розповсюджувалась, зокрема, на Західній Україні, однак спричинила величезний резонанс на решті українських земель. З огляду на це увага дослідників завжди була прикута до цієї величної постаті. Ще за життя митрополита видавалися його пастирські послання, меморандуми, наукові праці. На жаль, дві світові війни, окупація Галичини радянськими і нацистськими військами, встановлення в краї комуністичної диктатури призвели до втрати багатьох творів митрополита. Сьогодні триває плідний процес повернення із забуття величезної культурної спадщини Андрея Шептицького. На Заході він почався раніше, в Україні – після проголошення незалежності. На сьогодні українськими архівістами видані кілька багатотомних видань пастирських послань, листів, меморандумів, декретів, історичних і богословських праць. Велика робота здійснена у напрямі публікації колись заборонених, а сьогодні відкритих архівів радянських органів державної безпеки. Ми більше дізналися про Великого митрополита – релігійного, культурного і політичного діяча, який хотів бачити Україну вільною і незалежною державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базилевич М. Анатоль. Введення у твори митрополита Андрея Шептицького. Праці Українського Богословського Наукового Товариства. Т. XV. Торонто, 1965. 237 с.
2. Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / упор. Г. Меріам-Лужницький. Львів : Світ, 1994. 80 с.
3. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 1: Листопадова 1918 р. національно-демократична революція. Проголошення ЗУНР / укладачі : О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 684 с.
4. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918–1923. Документи і матеріали. Т. 2: Державотворчі й адміністративно-організаційні процеси / укладачі: О. Карпенко, К. Мицан. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2001. 712 с.
5. Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали. Т. 1. 1939–1953. Київ : Наукова думка, 1995. 748 с.
6. Листи Митрополита Андрея Шептицького до Іларіона Свенціцького з архіву Національного музею у Львові / упорядник С. Дяків. Львів : Українські технології, 2005. 108 с.
7. Листування В. Липинського / редактори Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. Т. 1. Київ : Смолоскип, 2003. 960 с.
8. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів безпеки / Упор. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк ; за заг. ред. В. Сергійчука. Т. I. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2006. 920 с.
9. Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів безпеки / Упор. С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк ; за заг. ред. В. Сергійчука. Т. II. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2006. 804 с.
10. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 (Підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.). Авт. передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. Львів : Просвіта, 1993. 800 с.
11. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і Матеріали. 1899–1944 / упор. О. Гайова, А. Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 1. Пастирське вчення та діяльність ; за ред. А. Кравчука. Львів : Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. 572 с.
12. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944 / упор. О. Гайова, А. Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2: листування ; за ред. А. Кравчука. Львів : Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. 571–1096 с.

13. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944 / упор. Ю. Аввакумов, О. Гайова. Т. III. Митрополит Андрей Шептицький і греко-католики в Росії. Книга 1. Документи і матеріали. 1899–1917. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. 924 с.
14. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали. 1899–1944 / упор. А. Кравчук, О. Гайова. Т. 1. Львів : Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. 524 с.
15. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / за заг. ред. В. Сергійчука. Т. 1. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2007. 640 с.
16. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / за заг. ред. В. Сергійчука. Т. 2. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2007. 584 с.
17. Твори Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи. Т. I. Репринтне видання. Львів : Монастир Монахів Студійського Уставу – Видавничий відділ «Свічадо», 1994. 282 с.
18. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / упорядкування і передмова Володимира Косика. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. 384 с.
19. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Т. 2 / упорядкування Володимира Косика. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Львівський державний університет ім. І. Франка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. 384 с.
20. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). Т. 3 / упорядкування Володимира Косика. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Львівський державний університет ім. І. Франка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1999. 384 с.
21. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). Т. 4 / упорядкування Володимира Косика. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича ; Львівський державний університет ім. І. Франка ; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000. 368 с.
22. Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм: Уваги над пастирським посланням митрополита А. Шептицького «О квестії соціальній». Будівничий української державності : хрестоматія політологічних статей Івана Франка / упоряд. Д. Павличко. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 498–522.
23. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра ; редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 1. 514 с.
24. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра ; редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 2. 468 с.
25. Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження : у 3 т. / упорядкування Б.З. Якимовича за участю З.Т. Грень, О.В. Седляра ; редкол.: Б.З. Якимович (голова) та ін. Львів, 2002. Т. 3. 576 с.
26. Шептицька С. Молодість і покликання о. Романа Шептицького. Львів : Видавництво «Свічадо», 2015. 292 с.
27. Шептицький А. Послання любови. Брустури : Дискурсус, 2015. 224 с.
28. Шептицький А. Як будувати Рідну Хату? Львів : Свічадо, 1999. 48 с.
29. Шептицький А. Пастирські послання 1899–1914 рр. Т. I / упорядники : О. Гайова, Р. Тереховський. Львів : Фондація «Андрей» ; Видавничий відділ «Артос», 2007. L+1014 с.
30. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1918–1939 рр. Т. II / упорядники : О. Гайова, Р. Тереховський. Львів : Фондація «Андрей» ; Видавничий відділ «Артос», 2009. XII+1014 с.
31. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1939–1944 рр. Т. III / упорядники : О. Гайова, Р. Тереховський. Львів : Фондація «Андрей» ; Видавничий відділ «Артос», 2010. XXXII+828 с.
32. Шептицький Андрей. Пастирські послання. Спільні пастирські послання. Т. IV / упорядники : О. Гайова, Р. Тереховський. Львів : Фондація «Андрей» ; Видавничий відділ «Артос», 2013. XIV+1194 с.
33. Шептицький Андрей. Письма-послання (1939–1944 рр.). Львів : Фонд духовного відродження імені Митрополита Андрея Шептицького, 1991. 457 с.
34. 150 думок Митрополита Андрея Шептицького / упор. Т. Ференц. Львів : Свічадо, 2015. 144 с.